

## **Mr. M.D.H. Nelemans, Bestuurdersaansprakelijkheid in de financiële sector – Toezicht, handhaving, sancties en zorgplichten (Uitgeverij Paris, Zutphen 2013)**

### **Inleiding**

Dit jaar bevonden zich in de boekentas voor de zomervakantie onder meer 'A tale of two cities' van Charles Dickens (Chapman & Hall, London 1859) en 'Bestuurdersaansprakelijkheid in de financiële sector – Toezicht, handhaving, sancties en zorgplichten' van mr. M.D.H. Nelemans (Uitgeverij Paris, Zutphen 2013). De openingszin van Dickens, die in omineuze bewoordingen de Franse Revolutie aankondigt, wordt tot de mooiste der westerse literatuur gerekend en kan door zijn tijdloosheid één-op-één worden getransponeerd naar de inleiding van het boek van Nelemans, waarin hij kort de aanloop naar de financiële crisis schetst:

'It was the best of times, it was the worst of times, it was the age of wisdom, it was the age of foolishness, it was the epoch of belief, it was the epoch of incredulity, it was the season of Light, it was the season of Darkness, it was the spring of hope, it was the winter of despair, we had everything before us, we had nothing before us (...)'.<sup>1</sup>

Waar Dickens vervolgens de lotgevallen schetst van mr. Jarvis Lorry, 'confidential clerk' bij Tellson's Bank, Londen, richt Nelemans het vizier op het functioneren van het hogere bankkader.

De kredietcrisis heeft de afgelopen zes jaar economisch en sociaal behoorlijk huisgehouden, maar het gaat toch te ver om deze periode qua ingrijpendheid te vergelijken met de Franse Revolutie. Veel vrijheid, gelijkheid en broederschap heeft de kredietcrisis in ieder geval niet gebracht. Toch zie ik in het uitgangspunt van Nelemans' onderzoeksvraag een punt van overeenkomst tussen de beide periodes. Nelemans constateert namelijk dat sprake is van een verschuiving van zelfregulering van de financiële sector naar een wettelijk systeem met hoofdelijke strafrechtelijke en bestuursrechtelijke aansprakelijkheid van bestuurders van financiële instellingen (p. 10), hetgeen bij mij – mede met het oog op de hoofdelijkheid – associaties oproept met het optuigen van een juridische guillotine voor bestuurders. De onderzoeksvraag luidt op grond van welke motieven hiervoor is gekozen. Daartoe worden in drie hoofdstukken het strafrechtelijk en bestuursrechtelijk kader van (bestuurders) aansprakelijkheid (hoofdstuk 2), de geldende corporate governance regels (hoofdstuk 3) en de voor bestuurders geldende ethische normen (hoofdstuk 4) in kaart gebracht. Nelemans ziet, geïnspireerd door literatuur uit 2010,<sup>2</sup> deze drie lagen als 'een model met drie schillen' dat

als inspiratie en vertrekpunt voor zijn onderzoek heeft gediend (p. 9). In (het korte) hoofdstuk 5 sluit Nelemans af met een conclusie.

### **De kern van het boek**

#### ***Strafrechtelijk en bestuursrechtelijk kader***

Hoofdstuk 2 handelt over strafrechtelijke en bestuursrechtelijke aansprakelijkheid van bestuurders van financiële instellingen. Het hoofdstuk vangt aan met een summier uiteenzetting van de verschillende vormen van strafrechtelijk daderschap. Aandacht wordt besteed aan het functioneel daderschap (iemand anders dan de fysieke dader wordt op grond van zijn verantwoordelijkheid strafrechtelijk aangesproken) en de criteria daarvoor van HR 23 februari 1954, NJ 1954, 378 (IJzerdraad); aan de strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen ex art. 51 Sr en de toerekeningscriteria van HR 21 oktober 2003, NJ 2006, 328 (Drijfmest); en aan de mogelijkheid om, wanneer de rechtspersoon een strafbaar feit heeft begaan, ook de feitelijk leidinggevendenden binnen die rechtspersoon strafrechtelijk te vervolgen ex art. 51 lid 2 sub 2 Sr. Voor dit laatste gelden de criteria van HR 19 november 1985, NJ 1986, 125 en 126 (Slavenburg I) en HR 16 december 1986, NJ 1987, 321 en 322 (Slavenburg II). Hierop voortbouwend worden vier feiten van economische aard besproken die door financiële instellingen en hun bestuurders kunnen worden begaan. Het betreft marktmanipulatie (art. 5:58 Wft; strafbaar ex art. 1 sub 3 WED), handel met voorwetenschap (art. 5:56 Wft; strafbaar ex art. 1 sub 3 WED), het kartelverbod (art. 6 Mw; bestuursrechtelijk te handhaven door de ACM ex art. 56 Mw door een bindende aanwijzing, bestuurlijke boete of last onder dwangsom) en het verbod van misbruik van economische machtspositie (art. 24 Mw; idem). Marktmanipulatie en handel met voorwetenschap kunnen, zoals ook andere bepalingen van de Wft, zowel bestuursrechtelijk als strafrechtelijk worden gehandhaafd. Op grond van de una-viaregel zal door de AFM en het OM in overleg een keuze moeten worden gemaakt. Handhaving van het mededingingsrecht kan momenteel uitsluitend bestuursrechtelijk plaatsvinden door de ACM.<sup>3</sup> Nelemans signaleert een stroming binnen de wetenschap die herinvoering van strafrechtelijke handhaving bepleit (p. 25).

1. De resterende ca. 40% van de zin laat ik korthedshalve achterwege.
2. E. Oude Steenhof, E. Sterken en W. Wildenburg, 'Moeten bankiers weer met de poten in de modder? - Wat banken en hun klanten kunnen leren van de crisis' (Eburon Business, Delft 2010).
3. Met dien verstande dat een beperkt aantal overtredingen wel strafrechtelijk kan worden gehandhaafd tegen feitelijk leidinggevendenden. Zie p. 79, waar Nelemans verwijst naar art. 75a Mw jo. art. 51 Sr.

### **Corporate governance**

In hoofdstuk 3 wordt een overzicht gegeven van de voor banken geldende corporate governance regels. Voor beursgenoteerde banken zijn deze voor een belangrijk deel sinds 2004 neergelegd in de Nederlandse Corporate Governance Code (NCGC). Sinds 2010 geldt daarnaast voor alle instellingen met een bankvergunning de Code Banken, die principes bevat welke in het verlengde liggen van de NCGC. De beide codes zijn geen wetgeving in formele zin, maar kunnen worden gezien als een aanvulling op de bestaande wettelijke regels. In het bijzonder kunnen de principes en best-practice bepalingen van de codes een rol spelen bij de invulling van de vennootschappelijke redelijkheid en billijkheid van art. 2:8 BW en de behoorlijke taakvervulling door bestuurders van art. 2:9 en 2:138/248 BW (p. 35-37).

De reden waarom Nelemans vrij uitgebreid aandacht besteed aan corporate governance wordt duidelijk op p. 49. Daar constateert hij, in navolging van de Europese Commissie in haar Groenboek betreffende Corporate Governance uit 2010,<sup>4</sup> dat corporate governance in financiële instellingen niet als 'de' oorzaak van de financiële crisis wordt gezien, maar dat het ontbreken van effectieve controlemechanismen wel heeft bijgedragen aan het nemen van onverantwoorde risico's door de leiding van financiële instellingen. De regels en aanbevelingen inzake interne risico- en beheersingssystemen, controle van financiële verslaggeving en naleving van wet- en regelgeving hebben niet kunnen voorkomen dat onverantwoorde risico's zijn genomen in de jaren voorafgaand aan de financiële crisis. Dit verklaart waarom Nelemans in nationaal verband vrij uitvoerig stilstaat bij principe II.1 NCGC. Principe II.1 NCGC bepaalt onder meer dat het bestuur zich bij de vervulling van zijn taak dient te richten naar het belang van de vennootschap en de met haar verbonden onderneming; en dat het bestuur verantwoordelijk is voor de naleving van alle relevante wet- en regelgeving en het beheersen van risico's verbonden aan de ondernemingsactiviteiten. De bijbehorende best-practice bepalingen verplichten tot het instellen van een intern risicobeheersings- en controlestelsel (II.1.3 NCGC). De opzet en werking daarvan en eventuele belangrijke tekortkomingen die zijn geconstateerd moeten in het jaarverslag worden beschreven (II.1.4 NCGC). Best-practice bepaling II.1.5 NCGC verplicht het bestuur tot het jaarlijks afleggen van de zogenaamde *in-control-verklaring*, inhoudende dat de interne risicobeheersings- en controlesystemen een redelijke mate van zekerheid geven dat de financiële verslaggeving geen onjuistheden van materieel belang bevat en dat de genoemde systemen in het verslagjaar naar behoren hebben gewerkt. Deze verklaring betreft dus uitsluitend de betrouwbaarheid van de financiële verslaggeving. Voorafgaand aan het boekjaar 2005 diende het bestuur een veel bredere *in-control-verklaring* af te geven die *alle* bedrijfsrisico's betrof, waaronder

operationele en strategische risico's en wet- en regelgevingsrisico's (ofwel compliance-risico's). Deze verplichting werd slecht nageleefd door bestuurders uit vrees voor mogelijke persoonlijke aansprakelijkheid (p. 34). Daaraan is tegemoetgekomen door de bepaling af te zwakken tot de huidige best practice bepaling II.1.5 NCGC. Vanaf het boekjaar 2009 hoeft het jaarverslag zelfs geen beschrijving meer van deze operationele, strategische en compliance-risico's te bevatten (p. 35). Waar Nelemans in het algemeen zuinig is met het geven van zijn eigen mening, neemt hij op dit specifieke punt wel duidelijk stelling. Zijns inziens heeft de NCGC, door de verwatering in de loop der jaren van de best practice bepalingen bij principe II.1, ingeboet als instrument ter preventie van schending van wet- en regelgeving door beursgenoteerde financiële instellingen (p. 43). Aan het slot van deze recensie zal ik enkele kanttekeningen plaatsen bij het gewicht dat compliance in de schaal dient te leggen in het bestuurlijke besluitvormingsproces.

### **Ethiek**

Een fraai hoofdstuk in het boek is hoofdstuk 4 dat handelt over financiële ethiek, een onderwerp waarvan de meer vaktechnische juridische tijdschriften niet bepaald overlopen. In het genoemde model van drie schillen vormt de ethiek de derde en omhullende schil. Als voorbeeld noemt Nelemans een onderneming die zich schuldig maakt aan marktmisbruik en die uit het zicht van de toezichhouder weet te blijven. Op basis van corporate governance en toezicht binnen de organisatie kan het feit aan het licht komen en kunnen daaraan consequenties worden verbonden. Mocht dat niet gebeuren, dan resteren als derde factor ter preventie van strafbare feiten de integriteit, normen en waarden van de bestuurder zelf. Nelemans noemt dit zelfs de 'wellicht voornaamste factor' (p. 55). De ethiek wordt door Nelemans ingedeeld in een aantal varianten, zoals doelethiek (utilisme), plichtethiek (deontologie) en deugdeethiek. Als de vier kardinale deugden worden wel beschouwd moet, verstandigheid, maat en rechtvaardigheid (p. 56). Voor dit alles valt Nelemans gedeeltelijk terug op literatuur buiten het juridische domein,<sup>5</sup> hetgeen zijn beschouwingen buitengewoon horizon verbredend en interessant maakt.

4. COM(2010)284 defin.

5. Bijvoorbeeld voor de deugdeethiek gaat hij zover terug als tot de *Ethica Nicomachea* van Aristoteles, die de rechtvaardigheid als hoogste deugd heeft aangemerkt.

Na deze inleidende opmerkingen over ethiek wordt weer verbinding gemaakt met de actualiteit van de financiële sector. De bonuscultuur en de onlangs ingevoerde bankierseed worden in het licht van ethische beginselen geplaatst. Vervolgens wordt de focus gericht op de zorgethiek (*ethics of care*), welke een zorgrelatie als uitgangspunt neemt voor ethisch handelen. De verantwoordelijkheid van banken versus klanten en de maatschappij als geheel kan beschouwd worden als een zorgethische relatie. Een belangrijk deel van hoofdstuk 4 wordt dan ook gewijd aan zorgplichten van financiële instellingen (par. 4.3, p. 60-70). Het begrip zorgplicht is oorspronkelijk van privaatrechtelijke aard. Zo bepaalt art. 7:401 BW dat de opdrachtnemer bij zijn werkzaamheden de zorg van een goed opdrachtnemer in acht moet nemen. Deze bepaling geldt in de contractuele relatie tussen bank en cliënt. Tegenover derden met wie geen contractuele band bestaat dient de bank zich ex art. 6:162 lid 2 BW te gedragen overeenkomstig hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt, in de juridische volksmond ook wel aangeduid als de ‘maatschappelijke zorgvuldigheid’. Privaatrechtelijke zorgplichten van financiële instellingen zijn op diverse plaatsen in de Wft publiekrechtelijk gecodificeerd, met als doel dat zij door de toezichthouder publiekrechtelijk gehandhaafd kunnen worden. Onlangs is deze ontwikkeling na de nodige discussie geculmineerd in de opname van een nieuw art. 4:24a Wft, dat voorziet in een generieke zorgplicht van financiële dienstverleners.<sup>6</sup> Deze dienen op zorgvuldige wijze de gerechtvaardigde belangen van de consument in acht te nemen en bij advisering in diens belang te handelen. Ten tijde van publicatie van Nelemans’ boek was deze wetwijziging in een vergevorderd stadium van voorbereiding. Over de wenselijkheid ervan spreekt Nelemans zich niet uit (p. 66-68). Strafrechtelijke sanctiëring van zorgplichten, die per definitie een open-norm karakter hebben, kan overigens op problemen stuiten in verband met het legaliteitsbeginsel (art. 1 Sr) en het daaruit voortvloeiende lex-certabeginsel of bepaaldheidsgebod (p. 67-70).

Aan het eind van hoofdstuk 4 legt Nelemans een verband tussen ethiek en compliance door te wijzen op het in de literatuur aanvaarde concept van *ethical compliance*. Daarbij gaat het om naleving van wet- en regelgeving naar de letter en de geest. Compliance die uitsluitend ziet op de letter van de regelgeving wordt wel *creative compliance* genoemd. Bij mij roept dit associaties op met de meer ingeburgerde term ‘creatief boekhouden’. Creative compliance is volgens sommige auteurs tekenend voor het morele verval in het bedrijfsleven en kan direct in verband worden gebracht met de financiële crisis zoals die na 2007 uitbrak (p. 74).

## Commentaar

Nelemans heeft een prestatie van formaat geleverd door binnen het bestek van 75 bladzijden een tamelijk volledig beeld te schetsen van een gecompliceerd veld. Het informatiegehalte van het boek als geheel, en in feite van iedere afzonderlijke zin, is hoog. Uit het notenapparaat en de uitgebreide literatuurlijst blijkt, dat Nelemans zich heeft moeten verdiepen in een grote hoeveelheid uiteenlopende (juridische en niet-juridische) bronnen, waardoor de studie een doorwrocht karakter heeft gekregen. De literatuurlijst biedt vele aanknopingspunten voor verdere studie en verdieping in diverse richtingen. Dit alles maakt Nelemans’ studie tot een zeer gedegen inleiding in de juridische (en ethische) problematiek rond het optreden van bestuurders van financiële instellingen.

Inhoudelijk verdienen wat mij betreft twee aspecten in het bijzonder waardering. Allereerst slaagt Nelemans erin om een aantal zeer uiteenlopende onderwerpen – waaronder strafrechtelijke aansprakelijkheid, bestuursrechtelijke aansprakelijkheid, corporate governance, integriteit en zorgplichten – welke gaandeweg elk afzonderlijk zijn uitgegroeid tot het (soms vrij exclusieve) domein van sterk gespecialiseerde juristen, met elkaar tot één samenhangend geheel te integreren en daartussen verbanden te leggen. Daarvoor is in deze tijden van superspecialisatie enige durf vereist. Aan studies als die van Nelemans bestaat in het huidige tijdsgewricht mijns inziens juist behoefte, omdat specialisten op deelonderwerpen daardoor in staat worden gesteld overzicht over het grotere geheel te behouden.

Daarnaast springt hoofdstuk 4 over financiële ethiek er wat mij betreft in positieve zin uit. Een analytische benadering van ethiek is iets wat voor de doorsnee jurist bepaald geen dagelijkse kost is. De wijze waarop Nelemans verschillende varianten van ethiek in verband weet te brengen met voor juristen bekendere concepten als integriteit, verantwoordelijkheid en zorgplicht – en eveneens met zeer concrete fenomenen uit de praktijk zoals de bonuscultuur en de bankierseed – is zowel verhelderend als inspirerend. Misschien moeten juristen, cerebraal ingesteld als zij zijn, (de functie van) ethiek wel eerst ‘begrijpen’ alvorens deze overtuigend te kunnen uitdragen in praktijk en wetenschap. Aan dit begrip levert Nelemans met zijn boek een belangrijke bijdrage.

6. Ingevoerd bij de Wijzigingswet financiële markten 2014 (Stb. 2013, 487), inwerkingtreding 1 januari 2014.

Het zou vreemd zijn als niet ook een enkele kritische kanttekening zou kunnen worden gemaakt. Na kennisneming van de inleiding (hoofdstuk 1) ziet de lezer reikhalzend uit naar beantwoording van de onderzoeksvraag van de studie, te weten op grond van welke motieven er gekozen is voor uitbreiding van strafrechtelijke en bestuursrechtelijke aansprakelijkheid van bestuurders van financiële instellingen. Deze vraag wordt uiteengesplitst in een drietal subvragen (p. 10). De door Nelemans toegezegde beantwoording van al deze vragen in hoofdstuk 5 komt wat mij betreft niet heel duidelijk uit de verf. Hoofdstuk 5 bestaat grotendeels uit een samenvatting, met op een enkel punt de persoonlijke mening van de schrijver. Daarmee kom ik meteen op mijn tweede kanttekening, die eigenlijk bedoeld is als compliment aan Nelemans. Vrijwel alle gedachten die in het boek worden geventileerd worden gestaafd met verwijzingen naar andere, gezaghebbende auteurs. Maar tot die categorie behoort Nelemans zelf ook, zoveel is duidelijk na lezing van de hoofdstukken 1 t/m 4, het notenapparaat en de substantiële literatuurlijst. Nelemans heeft zichzelf en de lezer dan ook enigszins tekort gedaan door zo weinig plaats in te ruimen voor zijn eigen mening. Ruimte daarvoor had hij bijvoorbeeld kunnen winnen door behandeling van het kartelverbod (art. 6 Mw) en het verbod van misbruik van economische machtspositie (art. 24 Mw) geheel achterwege te laten. De betreffende passages voegen niet heel veel toe aan het geheel. Overtreding van deze bepalingen door banken ligt voor zover mij bekend ook niet aan de basis van de financiële crisis.

Naast deze kanttekeningen betreffende de opzet van het boek plaats ik een tweetal kanttekeningen van meer inhoudelijke aard. De belangrijkste daarvan betreft het grotendeels ontbreken van de civielrechtelijke component. Hoewel Nelemans blijkens de literatuurlijst heeft kennis genomen van (bijvoorbeeld) de dissertaties van De Valk en Strik,<sup>7</sup> laat hij behandeling van civielrechtelijke aansprakelijkheid van bestuurders geheel achterwege. De hoofdtitel van het boek belooft dan ook meer dan er geboden wordt. Uiteraard moet worden aangenomen dat dit het gevolg is van een bewuste keuze van de schrijver, maar dat is wel een keuze waarop kritiek mogelijk is. Ondanks de hogere bestuurlijke boetes die sinds 2009 kunnen worden opgelegd bij overtreding van de financiële toezichtswetgeving en die op basis van art. 1:81 Wft in de hoogste categorie kunnen oplopen tot bedragen tussen de 2 miljoen en 4 miljoen Euro (p. 22), moet het afschrikwekkend effect van aansprakelijkheid voor de volledige schade groter worden geacht. Lennarts en De Valk kwalificeren de bestuurlijke boete zelfs als ‘peanuts’ in vergelijking met civielrechtelijke aansprakelijkheid.<sup>8</sup> De vraag wanneer civielrechtelijke aansprakelijkheid van bestuurders van financiële instellingen moet worden aangenomen wegens overtreding van het verbod op marktmanipulatie (art. 5:58 Wft), is bovendien zeer

actueel door een procedure die is aangespannen door een groepje beleggers tegen Fortis en drie van haar senior executives. In eerste instantie heeft de Rechtbank Utrecht niet-uitvoerend bestuurder Lippens niet aansprakelijk geoordeeld, maar uitvoerend bestuurder Votron (CEO) en financieel directeur Mittler (geen formeel bestuurder) wel.<sup>9</sup> Naar aanleiding van deze uitspraak is in de literatuur de vraag gesteld of de rechtbank terecht de maatstaf van ernstige verwijtbaarheid, welke normaal gesproken geldt voor civielrechtelijke aansprakelijkheid van bestuurders, niet (expliciet) heeft toegepast. Eveneens komt met deze uitspraak de belangrijke vraag aan de orde wat in een dergelijk geval de handelwijze behoort te zijn van respectievelijk een uitvoerend en een niet-uitvoerend bestuurder. Ook de uitspraak van de Ondernemingskamer van het Hof Amsterdam in de Fortis-enquête werpt veel licht op (on)gewenst gedrag van bestuurders van financiële instellingen.<sup>10</sup> De actualiteit en het (maatschappelijk) belang van deze kwesties pleiten mijns inziens sterk voor behandeling van civielrechtelijke aansprakelijkheid in een integrale studie als die van Nelemans.

Mijn tweede inhoudelijke kanttekening betreft de nogal eenzijdige nadruk die Nelemans in het kader van corporate governance legt op naleving van wet- en regelgeving (compliance). Zo merkt hij in de inleidende par. 3.1 van het hoofdstuk over corporate governance op:

‘Eenvoudig gezegd is goed ondernemingsbestuur in beginsel niet mogelijk indien het bestuur zich niet houdt aan de geldende wet- en regelgeving.’

De stelling dat het bestuur, als het zo uitkomt, een loopje met de regels mag nemen zal ik op deze plaats niet verdedigen. Zeker voor financiële instellingen, die in een sector opereren waarin het naleven van regelgeving van essentieel belang is voor het vertrouwen van het publiek, doet het belang van een goede compliance zich nog sterker voelen. Toch is de

7. S.N. de Valk, Aansprakelijkheid van leidinggevendenden naar privaatrechtelijke, strafrechtelijke en bestuursrechtelijke maatstaven (diss. Groningen), Kluwer, Deventer 2009; D.A.M.H.W. Strik, Grondslagen bestuurdersaansprakelijkheid – een maatpak voor de Board Room (diss. Rotterdam), Kluwer, Deventer 2010.
8. M.L. Lennarts en S.N. de Valk, Aansprakelijkheidsclaims van beleggers tegen leidinggevendenden van beursvennootschappen wegens overtreding van de Wft: een nieuwe trend?, *Ars Aequi* 2012, p. 730-734.
9. Rb. Utrecht 15 februari 2012, *JOR* 2012/243 m.nt. Willems (Kortekaas c.s./Fortis c.s.).
10. Hof Amsterdam (OK) 5 april 2012, *JOR* 2013/41 m.nt. Bulten (VEB c.s./Ageas (v/h Fortis)).

praktijk in de board room vaak gecompliceerder.<sup>11</sup> Er kan onder omstandigheden sprake zijn van een spanningsveld tussen compliance en het vennootschappelijk belang, welke beide deel uitmaken van principe II.1 NCGC. Recentelijk heeft Mussche aan dit spanningsveld enkele interessante beschouwingen gewijd. Mussche is van mening dat wetsconform handelen weliswaar het uitgangspunt dient te zijn, maar dat bestuurders niet intern – jegens de vennootschap – aansprakelijk behoren te zijn voor bewuste wetsovertredingen als de beslissing tot wetsovertreding (1) ex ante beschouwd een ‘positieve verwachtingswaarde’ voor de vennootschap had; (2) geen onverantwoorde risico’s voor de vennootschap met zich bracht; en (3) de overtreden norm niet strekt tot bescherming van de belangen van de vennootschap. De beleidsvrijheid van het bestuur impliceert volgens hem dat een afweging van economische belangen van de vennootschap onder omstandigheden kan leiden tot een besluit tot wetsovertreding. In die benadering is wet- en regelgeving geen uiterste grens, maar een omstandigheid die bij de besluitvorming in aanmerking moet worden genomen.<sup>12</sup> Het zou interessant zijn om te zien hoe Nelemans deze rechtseconomische benadering zou belichten vanuit het door hem voorgestane ‘drieschillenmodel’. Nelemans laat het vennootschappelijk belang echter nagenoeg onbesproken.

Mijn inhoudelijke opmerkingen hebben voornamelijk als doel erop te wijzen dat het door Nelemans behandelde onderwerp nog rijker geschakeerd is dan op het eerste gezicht al uit zijn boek naar voren komt. Zij doen op geen enkele wijze af aan de waarde van het boek als tamelijk volledig overzicht van bestuursrechtelijk, strafrechtelijk, corporate governance en ethisch gerelateerde aspecten van bestuurlijk handelen in financiële instellingen. Als snelle terreinverkenning en inleiding tot meer uitgebreid onderzoek kan ik Nelemans’ studie dan ook van harte aanbevelen.

*Mr. J.P. Franx\**

- 
11. Wellicht is dat de reden dat Nelemans zijn voren geciteerde opmerking nuanceert met de woorden ‘in beginsel’, maar hij licht deze nuanciering niet toe.
  12. M. Mussche, Interne bestuurdersaansprakelijkheid voor bewuste wetsovertredingen, *Ondernemingsrecht* 2013/83, in het bijzonder par. 5, 7 en 8.

\* Advocaat te Amsterdam.  
([franx@fglawyersamsterdam.com](mailto:franx@fglawyersamsterdam.com))